

גד קרויזר

סיפורה של הבולשת הבריטית (CID) במבחן ההיסטוריה

אלדד חרובי, הבולשת חוקרת: ה-CID בארץ ישראל, 1920-1948, צור-יגאל: פורת, תשע"א, 514 עמ'

מאז ראשית שנות השישים של המאה העשרים פורסמו שפע של מחקרים על תקופת המנדט שהתמקדו בעיקר בהיבטים מדיניים, פוליטיים וכלכליים. בשלושים השנים האחרונות התמקד המחקר גם בהיבטים סוציולוגיים, מגדריים, תרבותיים וכן בהיבטים קהילתיים במובנם

הרחב. לאחרונה החל המחקר למקד את תשומת הלב אף בהיבטים יום-יומיים של תקופה זו. היבטים צבאיים הן של הצבא הבריטי והן של ה'הגנה', אצ"ל ולח"י זכו גם הם למחקר פורה בחלוף השנים. לעומתם היבטים משטרתיים של תקופת המנדט נחקרו אך מעט עד השנים האחרונות, למרות חשיבותה של המשטרה, שמילאה תפקיד מפתח בתקופת השלטון הבריטי, בהיותה מופקדת על קיום החוק והסדר הן בתחום האזרחי והן בתחום הביטחוני. ייתכן שמיעטו לעסוק בהיבטים אלה מפני שמשימות המשטרה היום-יומיות לא משכו את לב ההיסטוריונים, וכן בגלל חוסר שביעות הרצון בצד היהודי מתפקוד המשטרה, ומפני שבעיני הממשל הבריטי בארץ-ישראל הייתה המשטרה האחרונה בסדר העדיפויות בהקצאת משאבים ממשלתיים. עם זאת לאחרונה החלו למשוך בהדרגה את תשומת הלב של ההיסטוריונים מאפיינים של פעילות המשטרה, כגון מורכבות משימותיה בסביבה שבה פעלה, האסכולות המשטריות השונות שיושמו בה, המיזמים יוצאי הדופן שהוצאו אל הפועל במסגרתה וייחודיותה בין המשטרות הקולוניאליות באימפריה הבריטית, וכן מסמכיה, ובהם יומני משטרה ודו"חות ייחודיים, שאפשרו להיסטוריונים לבחון את האירועים שהתרחשו בארץ-ישראל בממד נוסף.

בשנים האחרונות פורסמו כמה מחקרים על המשטרה הארץ-ישראלית, והאחרון שבהם הוא ספרו של אלדד חרובי על הבולשת הבריטית בארץ-ישראל. המחקר הוא תוצאה ישירה של גילוי תצלומים של מסמכי הבולשת הבריטית לפני קרוב לעשרים שנה. המסמכים נמצאו במאות סלילי צילום חתומים שנשמרו בגלילי פח משוחים בגריז שהעלו ריח רע בארון זנוח במחסן של השב"כ. עד היום חידה היא כיצד הגיעו לשם. המדובר בכ-400,000 מסמכים מצולמים,

גילויים מרכזיים בספר נוגעים לתקופה שמראשית מלחמת העולם השנייה ועד המאבק היהודי במדיניות הבריטית ובבריטניה לאחר המלחמה. גילויים אלה מאששים השערות, ידיעות ראשוניות והערכות שלפיהן גופי מודיעין שונים ובהם הבולשת הצליחו להחדיר סוכנים אל תוך המפלגות והנהלות הגופים הפוליטיים המרכזיים והמעצבים של היישוב היהודי בארץ-ישראל והתנועה הציונית.⁴ ממסמכי הבולשת מתברר כי החדירה של סוכניה הייתה כה עמוקה עד שהיא הצליחה לקבל מ'מקורות חיים' מידע פוליטי רגיש ושומר ברמת הפרוטוקול אפילו משיכות סגורות מעוטות משתתפים, למשל ממפגשים סודיים של הנהגת מפא"י בספטמבר 1943. הבולשת הצליחה לשמור על חשאינותם של סוכניה הבכירים בעזרת קודים בלתי ניתנים לפיצוח, וזהותם נותרה עלומה עד ימינו אלה.

מהספר עולים מספר הישגים יוצאי דופן נוספים של הבולשת, וביניהם שיתוקה המוחלט של מחתרת לח"י עד סוף 1942. עצם ההישג הזה היה ידוע אך יש חשיבות רבה לפירוט המאמצים הרבים שהשקיעה הבולשת בעניין זה, וביניהם בניית מאגר מידע, הקמת חוליות מעקבים, האונות, מעקב אחר פרסומים שונים ופתיחת דברי דואר. לעומת זאת הבולשת נכשלה בניסיונותיה להחדיר סוכנים ל'תנועת המרי העברי' ובמיוחד למחתרות אצ"ל ולח"י (מאז חיסולו של 'איר'), בשל המידור הגבוה בשורותיהן, וכך לא הצליחה למנוע סדרת פעולות קשות, שהבולטות בהן היו פיצוץ מלון 'המלך רוד'

שרבע מהם אינם קריאים בשל פגעי הזמן. רובם נוגעים לקהילה הערבית ומיעוטם ליישוב היהודי בארץ-ישראל. חלקים מן המסמכים שאושרו לעיון הודפסו על נייר וקובצו על פי סדר הגלילים במאות קלסרים ב'ארכיון תולדות ה'הגנה' בחטיבת מסמכי הבולשת.¹ מסמכים אלה הניבו עד היום שני מחקרים, זה של יאיר שפיגל² ומחקרו של חרובי.

הספר 'הבולשת חוקרת' מבוסס על עבודת הדוקטור שהגיש המחבר לאוניברסיטת חיפה בשנת 2002, והיא פורסמה עתה בשינויים קלים בלבד.³ הספר הוא מונוגרפיה מחקרית על הבולשת הבריטית, ה־CID (Criminal Investigation Department). מטרתו המרכזית לבחון על פי מסמכיה את פעילותה בעיקר מול היישוב היהודי במהלך עשרים ושמונה שנותיה, ולנתח את גלגוליה השונים מתוך השינויים שחלו בפעילותה. כך ניתן לקבל תמונה של התפתחות פעילותה ממעקב אחר קומוניסטים בראשית שנות העשרים ועד עיסוקה המרכזי כמודיעין מסכל נגד ה'הגנה', אצ"ל ולח"י ערב עזיבתם של הבריטים את הארץ.

השאלות שעומדות במוקד הספר הן בתחום האיסוף והניתוח של מנגנון המודיעין: מה היו שיטות הפעולה של הבולשת? כיצד ראתה הבולשת את האירועים? האם ידעה עליהם מראש? האם הבינו אנשי הבולשת את המתרחש סביבם? האם טעו ומדוע? מתי צדקו ומדוע? מה היו דרכי הפעולה של הבולשת? כיצד הופעלו המקורות הללו? ועוד (עמ' 22-23).

4 אוניברסיטת חיפה, 2002. ראו לדוגמה הערכות מריוקות של הנציב העליון מקמייקל על יעד המדיניות הציונית: ר' צווייג, 'בריטניה, ה'הגנה' וגורל ה'ספר הלבן': איום ההתמודדות היהודית ומשקלו: תוצאות הפוכות אחרות, קתדרה, 29 (תשרי תשמ"ד), עמ' 156-159, ועל ההנחה שמשרד המושבות ניהל סדרה נפרדת של תיקים רגישים ביותר שאינם רשומים ב-TNA (או PRO) ראו: שם, עמ' 159, הערה 47.

1 את"ה, חטיבה 47.
2 'שפיגל', 'ההתמודדות המודיעינית והסיכולית של משטרת המנדט והמחלקה לחקירות פליליות (CID) בה עם המפלגה הקומוניסטית הארצישראלית 1920-1948', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ט.
3 א' חרובי, 'מחלקת החקירות הפליליות של המשטרה הבריטית בארץ ישראל 1920-1948', עבודת דוקטור,

על כך נחשפים בו מסמכים מקוריים, איכותיים, שהגיעו ממודיעים מבפנים שפעלו ממניעים רגשיים, ממניעים אידאולוגיים או מתוך חולשות אישיות, והידועים שבהם היו יעקב חילביץ ויחיאל ריינהולד ('ינאי'), שדבר בגידתם התגלה על ידי אצ"ל כבר בזמן האירועים.

המחבר מסתמך על מגוון רחב של תעודות: תזכירים, דו"חות של סוכנים, דו"חות של משתפי פעולה, הערכות מצב, ניתוחי ידיעות, תכתובות עם גורמי מודיעין בריטיים שונים, תכתובות עם גורמי ממשל שונים בארץ-ישראל ובבריטניה. חוץ ממסמכי הבולשת, מקורותיו של המחבר כוללים מסמכים בריטיים רבים של המשטרה והצבא וכן ארכיונים אישיים של קציני משטרה גבוהים ששירתו בארץ-ישראל, כגון אלו של ג'ון פורד (Eforde), ג'ון מורי ריימר-ג'ונס (Rymer-Jones), ג'פרי מורטון (Morton), ריימונד אוסולד קפרטה (Cafferata) והרולד רייס (Rice), המצויים בארכיונים ציבוריים ופרטיים בעיקר בלונדון ובאוקספורד. המחקר מסתמך גם על כמה ראיונות עם בעלי תפקיד בריטים שעדיין חיים או עם צאצאיהם, והמרכזיים שבהם הם הריאיון עם ריצ'רד קטלינג (Catling), מבכירי הבולשת בארץ-ישראל, והריאיון עם פיטר ג'יילס (Giles), בנו של מפקד הבולשת הבולט ביותר בהיסטוריה הקצרה שלה, ארתור ג'יילס. מתיאור המפגשים ניכרת הזדהותו של החוקר עם נושא המודיעין והתרגשותו הרבה מהמפגשים.

בספר משוקעת עבודה רבה והוא כולל היבטים מגוונים בעבודת הבולשת. עם זאת אחד ההיבטים החשובים שלא נבחנו בו כראוי הוא הזיקה שבין התפתחות המשטרה ובמיוחד התפיסות המשטריות שיושמו בה לבין התפתחות הבולשת, שהייתה חלק מהארגון המשטרתי. יש חשיבות רבה לבחינת זיקה זו שכן מתוך כך ניתן להבין לעומק את אופי פעילותה של הבולשת ואת יחסה

בירושלים וניסיון ההתנקשות בנציב העליון הרולד מקמיילקל. כמו כן נכשלה הבולשת בניסיונותיה ללכוד את מפקד האצ"ל מנחם בגין, אף שניהל חיי שגרה בתל-אביב, ואת קצין המבצעים של הארגון עמיחי פגלין ('גדי'). אף על פי כן הצליחה הבולשת לאסוף מידע מתוך חקירות ושיחות עם חברים בהנהגת בית"ר כמו אריה אלטמן ואפילו עם מנהיגי אצ"ל ובעלי תפקידים רגישים בו דוגמת יעקב מרדור.⁵

הספר פורש לפנינו גם את השיטות הטכנו-לוגיות המגוונות שבהן השתמשו אנשי הבולשת, כמו האזנה טלפונית והטמנת מיקרופונים. נוסף

פיצוץ בניין הבולשת הבריטית ברחוב יפו בירושלים, 27 בנובמבר 1945
(צלמי המושבה האמריקנית, ספריית הקונגרס, וושינגטון)

5 ראו לציין כי שבתי טבת כתב על כך לראשונה, בין השאר על סמך מסמכי הבולשת, בסדרה של ארבע כתבות שכותרתן 'צומת פריצקר', ושפורסמו בחדוש אפריל 1998 בגיליונות סוף השבוע של עיתון 'הארץ'. הכתבה האחרונה, 'צומת פריצקר (4) למה דווקא הוא?', 24 אפריל 1998, עסקה במגעי הבולשת עם הנהגת בית"ר ואצ"ל, ובכלל זה עם אלטמן ומרדור. טבת אף פרסם מתוך מסמכי הבולשת רשימה של חמישים ושבעה חברי לח"י (שטרניסטים) לצורך מעצרים.

למשימות המשטרה באירועים מתקופות שונות. ניכרת למשל היעדרותו של ניתוח הזיקה בין התפיסות שיושמו במשטרה למשימות הבולשת בעשור השני של תקופת המנדט, בשנות השלושים של המאה שעברה, ניתוח שיכול להסתמך על ממצאי המחקרים על המשטרה באותן השנים, וביניהם למען הגילוי הנאות מחקר של כותב שורות אלה.⁶

הרפורמות במשטרה

המשטרה הארץ-ישראלית הייתה הצעירה במשטרות האימפריה הבריטית והתקיימה בסך הכול שלושים שנה. למרות זאת עברה משנת 1921 עד 1938 ארבע רפורמות יסודיות, ואלה טלטלו אותה ושינו את אופייה כארגון, את תפיסת מהות תפקידה ואת המבנה הארגוני שלה. הרפורמות התבצעו בשנים 1921, 1926, 1931 ו-1938, בדרך כלל לאחר שהמשטרה נכשלה במשימתה להתריע על מהומות ולדכאן בעודן באֵבן. כל הרפורמות ראויות לתשומת לב, אך השתיים האחרונות, שנעשו בשנות השלושים, היו החשובות ביותר. סר הרברט דאוביגין (Dowbiggin), מפכ"ל משטרת ציילון, הוזמן לאחר מאורעות 1929 לבחון את תפקוד המשטרה, וברו"ח שפרסם בשנת 1931 קרא לשנות את אופייה למשטרה אזרחית-קהילתית,

הבולשת בהקשר המשטרתי בשנות השלושים

במסגרת הרפורמות המשטרטיות נעשו בבולשת מספר שינויים. אחד השינויים המהותיים בא לידי ביטוי בהחלפת שמה; על פי הרו"ח של דאוביגין נקראה הבולשת תחילה ענף מודיעין פלילי (Criminal Intelligence Branch, CIB), והוא המליץ לשנות את שמה למחלקת חקירות פליליות (Criminal Investigation Department, CID), כמו ברבות מהמשטרות באימפריה.⁸ דאוביגין נימק המלצה זו בצינו שתפקידה של המחלקה

ולסירורים ההגנתיים שהמחבר מזכיר בספרו (עמ' 67) אלא להוספת עשרים ושמונה תחנות משטרה על שמונים ושמונה הקיימות ועל הסיבות לכך. ראו: Report on the Palestine Police Force by Mr. H.L. Dowbiggin C.M.G., 8 May 1930, TNA, CO 935/4/2, chap. 17, §156

8 דו"ח דאוביגין (שם), פרק 21, סעיף 204. חילופי הכינויים שהציע דאוביגין הם בעייתיים כשלעצמם, כיוון שכבר בתכתובות משנות העשרים השמורות בחטיבה 47 באתר, הבולשת מכונה CID, ואף על פי כן דאוביגין הציע לשנות את השם מ-CIB ל-CID. המחבר לא עמד על הבעייתיות שבכך.

6 G. Sinclair, *At the End of the Line: Colonial Policing and the Imperial Endgame 1945-1980*, Manchester 2006; idem, "Get into a Crack Force and Earn 20 Pounds a Month and all Found...": The Influence of the Palestine Police upon Colonial Policing 1922-1948', *European Review of History*, 13, 1 (2006), pp. 49-65; G. Kroizer, 'From Dowbiggin to Tegart: The Revolutionary Change in the Colonial Police in Palestine During the 30's', *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 32, 2 (2004), pp. 115-133

7 אין הכוונה לפרישה המשטרטית בשלושים ושבעה גושים בתכנית ההגנה של היישובים היהודיים

והפצתו היעילה, פרישה מחודשת של תחנות משטרה רבות, פרישה של סיורים משטרתיים,¹² שיטור קהילתי, שבו לשוטרי יש מגע יום-יומי עם התושבים, גיוס שוטרים משכילים ועוד. זהו ההסבר להיעדר הפרדה בהירה בין העניינים הפליליים והמודיעיניים – עובדה שחרובי מציין בספרו – ולכן הוצבו חוקרי הבולשת במחוזות ועסקו בעניינים פליליים ופוליטיים כאחד (עמ' 72).

על פי הרפורמה של דאוביגין הבולשת אמורה הייתה לקבל מידע בראש ובראשונה מהשוטרים בשטח. כל שוטרי נתפס כיחידת מודיעין עצמאית, והיה עליו לרשום בפנקס את השינויים שזיהה במרחב הסיוור שלו, שהכיר ככף ידו. הוא נדרש להעביר בסיום הסיוור את המידע לתחנה, ומשם הגיע לבולשת דרך מפקד התחנה או קצין הבולשת לשם כתיבת הדו"ח היומי. דאוביגין ביטא את חשיבות הפנקס לרישום המודיעין הפלילי והביטחוני בסיסמה 'הפנקס לשוטרי כמו רובה לחייל'.¹³

חולשות הספר

המחבר התמקד בשאלותיו בתחום האיסוף והניתוח של מנגנון המודיעין יותר מאשר בנקודת המוצא ההיסטורית של התפתחות הבולשת ועיצובה. הוא לא בירר כלל את השאלה הבסיסית מהו מודיעין משטרי, מהו אופיו, ובמה ייחודו

תבליט המנציח את פיצוץ בניין הבולשת הבריטית על ידי האצ"ל בחיפה, ספטמבר 1947

'לא רק לאסוף מודיעין שאיננו קשור לחקירות [Intelligence] אלא לחקור מקרים חמורים של פשע [Investigation]'.⁹ הוא הסביר שבגלל ריבוי הפשיעה הפלילית הרגילה בארץ-ישראל דרושה משטרה אזרחית-קהילתית באופייה שתגן על 'ביטחון הציבור', תמנע פשע, תקדם את רווחת התושבים, תפחית את האיבה בין ערבים ליהודים ותמנע מהומות.¹⁰ זהו הרקע להבנת משימות הבולשת.

המשימה הראשונה בסדר העדיפויות שהטיל דאוביגין על הבולשת הייתה למנוע התפשטות מהירה של מהומות כפי שהיה במאורעות 1929. הוא הציע פתרון משולב: הפצת מודיעין עדכני על התפשטותן המהירה של המהומות בזמן אמת ודיכוי כעורן באבן (תחום הביטחון) יחד עם מניעת פשע ומעקב אחריו, שכלל גם מודיעין פוליטי, אמצעי זהירות מיוחד שנועד בעיקר למנוע מהומות¹¹ (תחום המשטרה הקהילתית). דאוביגין צירף את שני התחומים יחד במסגרת פעילות משטרתית שכללה איסוף מודיעין, הערכתו

9 דו"ח דאוביגין (שם), סעיף 204.

10 שם.

11 שם, סעיף 5.

12 המחבר מזכיר בסוף אחד הסעיפים הנוגע לשמירה על היישובים היהודיים, סיורים ממונעים למטרות שיטור שגרתיות (עמ' 68), אך הוא איננו מציין שהם כללו גם איסוף מודיעין, וכן לא נזכר בספרו שנוסף על כך נקבעו סיורים שגרתיים שלא היו כלולים בהגנה על היישובים היהודיים. ראו: דו"ח דאוביגין (שם), פרק 17, סעיף 156.

13 דו"ח דאוביגין (שם), סעיף 158.

מאז הגשת עבודת הדוקטור. למשל הוא לא שינה את ראשי התיבות של הארכיונים הלאומיים הבריטיים PRO (Public Record Office) ל-TNA (The National Archives), בהתאם לשינוי שמם בשנת 2003 (עמ' 465). הוא גם לא השתמש כלל במקורות העיתונות הארץ-ישראלית והבריטית, לא נדרש לכל ספרות הזיכרונות מן התקופה הנדונה,¹⁴ ולא עשה שימוש בספרות המחקר הבריטית והישראלית שפורסמה מאז הגשת עבודת הדוקטור עד פרסום הספר.¹⁵ הוא הביא ללא ביקורת את הציונים הביוגרפיים של קציני המשטרה כפי שנמסרו לו על ידי טד הורן (Horn). לדוגמה על קפרטה כתב כי 'ניהל בהצלחה מספר רב של תחנות משטרה באזורים כפריים ועירוניים' (עמ' 407), בעוד שהנציב העליון מקמייקל רצה להדיחו כיוון שלא התאים לתפקידו במסגרת המשטרה החדשה שעיצב טגארט.¹⁶

סיכומו של דבר, לספר יש חשיבות למחקר, שכן הוא סוקר את פעילותה של הבולשת מזווית הראייה של הבריטים וברצף היסטורי. אולם המלאכה טרם הסתיימה, והבולשת הבריטית בארץ-ישראל עדיין לא זכתה למונוגרפיה מחקרית עדכנית ושלמה.

ביחס למודיעין צבאי, למודיעין של חיל האוויר או לגופי המודיעין של השירותים החשאיים MI5 או MI6, שבהם הוא עוסק רבות בספרו. הוא לא התמקד בשאלות כגון מה היו התהליכים שהביאו להקמתה של הבולשת? באילו תנאים פעלה בארץ-ישראל, וכיצד הם השפיעו על עיצובה? האם היו אלה תנאים ייחודיים בהשוואה למקומות אחרים באימפריה? מה היו הבעיות שבהן נתקלה הבולשת בגלל התנאים שבהם פעלה? כיצד השפיעו התנאים בארץ-ישראל על תחומי פעילותה, כולל תחום האיסוף והניתוח? והאם השתלבה בפעילות המשטרה או שתפקדה באופן עצמאי? אמנם המחבר עוסק בספרו בחלק מן השאלות הללו, אך הן לא היו נקודת המוצא לדיונו, ולכן המונוגרפיה חסרה את עומק הניתוח ההיסטורי.

הספר הוא בעל אופי סיכומי. המחבר מרבה להציג לקוראיו סיכומים של דו"חות וחומר מודיעיני גולמי, במקום לנתח את המקורות ולהגיש לקוראים את המסקנות בלשונו, לאחר שברר עיקר מטפל, ולצטט רק משפטי מפתח. המחבר כלל לא עדכן את הספר בתשע השנים

16 מקמייקל אל ג' טומלינסון, 4 באפריל 1939, TNA CO 733/389. מקמייקל כתב כי 'קפרטה הוא דוגמה שאנו מנסים להיפטר מאנשים בלתי מתאימים ולהעביר אותם למקום בו יתאימו יותר'. קיימות דוגמאות נוספות.

14 ראו לדוגמה: C. Imray, *Policeman in Palestine: Memories of the Early Years*, Devon 1995. ספרו של אמריי חיוני להבנת התפתחות המשטרה האזרחית בתקופתו של המפקד"ל רוי ספיסר. ראו גם: J. Binsley, *Palestine Police Service*, Montreux 1996. ראו לעיל, הערה 6.